

<https://doi.org/10.62837/2025.1.225>

HACIYEVA HƏQİQƏT ASLAN QIZI
fil.f.d.dos.

ALMAN DİLİNDƏ FRAZEOLOZİMLƏRİN FUNKSIYALARI VƏ YERİ

Açar sözlər: Frazeologizm, ritorik ifadə və idiom, sabit söz birləşmələri, semantik səviyyə, analitik birləşmə, atalar sözü.

Keywords: Phraseologism, rhetorical expression and idiom, stable word combinations, semantic level, analytical combination, proverb

Ключевые слова: Фразеологизм, риторическое выражение и фразеологизм, устойчивые словосочетания, семантический уровень, аналитическое сочетание, пословица.

Bildiyimiz kimi, frazeoloji ifadələr dilə rəng və ifadəlilik qatır, müəllifin fikrini daha anlaşıqlı, inandırıcı edir və xarici dil öyrənənlər üçün xüsusi çətinlik yaradır. Sözlərin sərbəst seçimi ilə müəyyən bir ifadənin tərcüməsi ehtimalı və onların standart qrammatika qaydalarına uyğun əlaqələndirilməsi son dərəcə aşağıdır. Bütün sabit ifadələrə və ya onların ayrı-ayrı kateqoriyalarına xas olan bəzi ümumi xüsusiyyətlərlə tanışlıq anlayışı asanlaşdırır.

Frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsində fonetik amil mühüm rol oynayır: frazeoloji vahidlər səs assosiasiyası, alliterasiya və qafiyə üzərində qurulur. [1,5] Alliterasiya sabit söz birləşməsinə təşkil edən sözlərin əvvəlində eyni səslərin təkrarlanması ilə əmələ gəlir: es ist Hans wie Heine (Hans nədir, Gen-ri nədir, yəni fərq etməz). Qafiyə sözlərin sonluqlarının samitləri ilə əmələ gəlir: Hinz und Kunz (Hinz və Kunz, yəni hər kəs qarşıdan gələn, eninə), Nachgerade kommt Hans ins Wams (tələssən, insanları güldürəcəksən). Alliterasiya və qafiyə xalqın musiqi həssaslığının dərəcəsini, səsin dolğunluğuna və gözəlliyinə şüursuz istəyini ifadə edir. Alliterasiya və qafiyəyə əsaslanan frazeoloji vahidlərin semantik özəlliyi ondadır ki, onlar ad daşımır, yəni. şərti nominasiyada (metafora, metonimiya, hiperbola, evfemizm) olduğu kimi xüsusi ad bir denotatla digərindən alınmır. Bu tip frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinə sərbəst istifadədə rast gəlinmir, yoxdur.

Maraqlıdır ki, əsas komponent kimi milli antroponim olan frazeoloji vahidlər frazeoloji sistemin semantik asimmetriyası ilə xarakterizə olunur, yəni. mənfi təxmini dəyəri olan frazeoloji vahidlərin üstünlük təşkil etməsi: ein langweiliger Peter (darıxdırıcı şəxs), ein dummer Peter (axmaq), ein langer Laban (böyük adam). Bu fenomen əsasən insanların mənfi faktlara kəskin emosional və nitq-idrak reaksiyası kimi şərh edilə bilər. Sadalanan frazeoloji vahidlər motivli çoxluq ifadələridir. Onların motivasiyası frazeoloji vahidlərin leksik tərkibində tərif kimi bir sifətin, ya da mənası şəxsi adı xarakterizə etməyə xidmət edən ononimləşdirməyə

məruz qalan əsaslandırılmış nitq hissələri olan uydurma soyadın olması ilə izah olunur.

Frazeologiya [yunan-latınca: Phraseologie [griech.-lat.: phrasis entspricht rednerischer Ausdruck - fraza natiqlik ifadəsinə uyğundur, dilin sabit əlavələri, növbələri, söz birləşmələri və deyimlərinin tərtibi və öyrənilməsidir.[2,5] Söz ailəsinin semantik inkişafı 17-ci əsrə aid fransız ifadəsi ilə mənfi mənə kəsb edir ki, bu ifadə “ritorik ifadə və ya idiom” mənası ilə yanaşı, “mənasız, boş nitq şəkli” də mənfi mənə daşıyır. Bu dəlil alman dilinin köhnə xarici lüğətlərində (boş ağartma və buna meyl) də tapıla bilər. Daha yeni nüsxələrdə isə mənə dəyişikliyi onun yeni biliklərə “sabit söz və ya nitq şəkli” kimi təyin edilməsində görünə bilər. Dilçiliyin bu qaydası frazeologizmlərin bütün sahəsinə aiddir.

Məqalə alman dilində frazeologiya ilə daha yaxından məşğul olmaq və onun müxtəlif cəhətlərini göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Frazeologiya, frazeologizmlərlə, yəni sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan dilçilik elmidir. Bundan əlavə, frazeologiya termini həm də dilin frazeologizmlərinin bütövlüyünü, yəni lüğətin frazeoloji komponentini ifadə edir.

Frazeologizmin hansı məqamda meydana gəldiyini dəqiq müəyyən etmək çətinidir. İdiomlar və birləşmələr söz birləşməsinin ilk istifadəsindən yaranır, sonra təkrarlanan elementə çevrilir.

Sabitlik dedikdə frazeologizmin semantik səviyyədə olan idiomatiklikdən fərqli olaraq sintaktik səviyyəsi başa düşülür. Bu xüsusiyyət üçün aşağıdakı terminlərdən istifadə olunur: sabitlik (Fleischer, 1997), möhkəmlik (Burger, 1998), fiksasiya (Thun, 1997), bütövlük (Wisseman, 1978) və ya birləşmə (Greziano, 1983). Frazeologizmlərin bu xüsusiyyəti frazeologizmlərin digər xüsusiyyətlərinə nisbətən daha çətin olur. Frazeologizm yaxşı təyin olunmuş sözlərin birləşməsi kimi yaranır və istifadə olunur. İnsan frazeologizmi sözü bildiyi kimi bilir və onu söz kimi işlədir. Yəni frazeologizmi eşidəndə və ya oxuyanda hərfi mənaya müraciət etmədən onu birbaşa frazeoloji mənada başa düşür. Tam dəyişməzlik yalnız bəzi hallarda mövcuddur. Adətən biri müxtəlif sabitlik dərəcələri ilə məşğul olur.[3,5] Möhkəmlik çox vaxt söz birləşmələri, modifikasiyalar və variasiyalara səbəb olur, çünki sözsüz ki, bəzi söz birləşmələri digərlərindən bir qədər möhkəm olur. Frazeologizmlərin ən mühüm xüsusiyyəti idiomatiklikdir. Bu xüsusiyyət üçün sinonim təyinatlar mənənin ötürülməsi, metafora, motivasiya, fiqurluluqdur. Frazeologizmlər müxtəlif idiomatiklik dərəcələrinə malik ola bilər, ona görə də onlar idiomatiklik xüsusiyyətinə görə tam idiomatik, qismən idiomatik və qeyri-idiomatik və ya zəif idiomatik olaraq təsnif edilir. Burada tam idiomatik və qismən idiomatik frazeologizmlər publisistik dildə ən çox dəyişikliyə məruz qaldıqları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Reproduktivlik frazeologizmlərin başqa bir xüsusiyyəti də onların təkrar oluna bilməsidir. Reproduktivlik o deməkdir ki, frazeologizmlər lazım

olduqda həmişə yeni yaradılır, tam vahidlər kimi mövcuddur,-deyə Burger (1998, 17) yazır.

Frazeologizm elə sabit linqvistik dönüşdür ki, onun ümumi mənası artıq ayrı-ayrı komponentlərin mənalardan çıxarıla bilməz, lakin yenidən şərhə məruz qalmışdır. Orijinal motivasiya itirildi.[4,5] Frazeologizmlər həmişə ən azı iki sözdən ibarətdir (yaxşı gün, əşya və ya dil varlığı evidir). Əsasən təkrar-təkrar görünən və hər bir alman danışanına tanış olan bir neçə sözün birləşməsidir. Onların leksik hissələri komponentlər adlanır. Bundan əlavə, frazeologizmləri bir çox kateqoriyalara və altkateqoriyalara bölmək olar, lakin bunlar daha sonra daha ətraflı izah ediləcəkdir. Gündəlik dildən bəzi ümumi ifadələr, məsələn, atalar sözü (yaxşı şey vaxt alır), idiom (ocaq sönür) və ya nitq şəkli (bir şey yemək) elmi terminlər kimi qəbul edilir. Bununla belə, tamamilə səbəbsiz deyil, nitq terminini ilk dəfə regional dil variantını təsvir etdiyi 17-ci əsrə aid etmək olar. İdiom indiki mənasını alana qədər Gottsched bu ifadəni tamamilə ümumi şəkildə söz və ya söz qruplarının birləşmələri üçün istifadə etmişdir: "atalar sözündən fərqli olaraq, cümləyə daxil edilməli olan şifahi, yığcam və şəkilli ifadə".[5,5] "Nitq fiquru termini elm tarixinin inkişafını əks etdirir, çünki burada işlənən dil hadisələri ilk növbədə atalar sözləri və əlaqəli hadisələr nöqtəyi-nəzərindən baxışdan keçirilirdi"

Ədəbiyyat

1. Bakı, 1991, s.3; F.Veysəlli. Dilçilik ensiklopediyası. Bakı, 2008, s.99
2. Seyidov Y. Dil sistemində söz birləşmələrinin yeri (Oxunmuş mühazirənin stenoqramı). Bakı, 1964, s.5.
3. Bir daha frazeoloji birləşmələrin növləri haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2007, № 6, s.19-24.
4. Adilov M.İ. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər (isim, sifət). Fil.e.n.... dis. Bakı, 1957, s.40.
5. О проблемах аллитерации и ассонанса в пословицах // Dil və ədəbiyyat, 2007, № 3, s.5-7 .

XÜLASƏ

Xülasə olaraq, alman dili üçün ümumi tətbiq olunan tərif tərtib edilə bilər: Frazeologizmlər "(...) ayrı-ayrı hissələrinin təfsirindən başa düşülməmələri ilə xarakterizə olunur və ya montajlarında o qədər möhkəm birləşiblər ki, donurlar, olduğu kimi, yalnız bu formada istifadə edilə bilər".

Polilekslik frazeologizmin birdən çox sözdən ibarət olması ilə xarakterizə olunur. Yuxarı həddi müəyyən edilmir, çünki ifadənin əhatə dairəsi adətən leksik deyil, sintaktik şəkildə sabitlənir. Çox vaxt cümlə frazeoloji birləşmələrin yuxarı həddi hesab olunur. Birdən çox cümlədən ibarət kəlamlar, şeirlər və ya dualar kimi

qısa mətnlər də frazeologizmlər kateqoriyasına aid edilə bilər, lakin yalnız daha böyük qrupların və ya bütöv nəsilin istifadəsinə aid olan güzəştə.

Frazeoloji bütövləri şifahi frazeologizmlər də adlandırmaq olar. Bu söz birləşmələrində ayrı-ayrı komponentlərin mənasından ümumi məna yaranma bilməz. Bunlar motivasiya olunma üsullarına görə qismən motivli, metaforik motivli və motivsiz frazeologizmlərə bölünə bilər. Buna misal olaraq “yüngül qəbul edilmək” və ya “çatlardan sürüşmək”dir. İstisnalar isə omonim məna daşıyan və hələ də bu təsnifata aid olan ifadələrdir. Bunları semantik komponentlərə ayırmaqla tanımaq olar. Buna misal olaraq “yaxşı və xoşbəxt” ola bilər.

Məqalə alman dilində frazeologiya ilə daha yaxından məşğul olmaq və onun müxtəlif cəhətlərini göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Frazeologizm termini nə deməkdir?

Kristin Palma görə, frazeologiya “bir dildə sabit söz birləşmələri haqqında elm və ya tədqiq...” Bu səbəbdən frazeologizmlərə söz ehtiyatımızı genişləndirən və insan dil fəaliyyəti ilə dünyamızı adlandıran və işlədən vasitə kimi baxmaq olar

Frazeologizmin hansı məqamda meydana gəldiyini dəqiq müəyyən etmək çətinidir. İdiomlar və birləşmələr söz birləşməsinin ilk istifadəsindən yaranır, sonra təkrarlanan elementə çevrilir.

Biz adətən sözün formalaşmasında semantik dəyişikliklərlə bağlı məna dəyişikliyindən danışırıq: əvvəllər mövcud olan leksik elementlər öz mənasını dəyişir. Bununla belə, söz yaradıcılığı və ya frazeologiya vasitəsilə yeni leksik vahidlər (formativ və məna vahidi) yaradılır. Leksik adlandırma vahidləri və lüğət zənginləşdirmə mənbəyi kimi söz əmələ gətirən konstruksiya və frazeoleksemalar mühüm funksional ümumi zəminə malikdir. Ancaq bu, yalnız əsas sahələrə aiddir. Bir tərəfdən sintaktik paralel konstruksiya funksiyasını yerinə yetirən leksikləşməyən söz yaradıcılığı konstruksiyaları, digər tərəfdən kommunikativ formullar (cümlə quruluşu ilə) bu funksional ümumiliyi bölüşür. Bundan əlavə, frazeologizmlər kimi söz əmələ gətirmə konstruksiyaları birdən çox morfemdən ibarət mürəkkəb formalaşdırıcı quruluşa malik vahidlər olduğundan qismən formal ümumilik də mövcuddur. Bununla belə, bu, eyni zamanda, əsaslı fərqə işarə edir: söz əmələ gətirmə konstruksiyasının müəyyən edilməsi üçün formalaşma strukturu (sözün sabitliyi) həlledicidir; idiomatik xarakter bunun üçün həlledici deyil. Frazeoleksema üçün isə frazeoloji söz birləşməsinin sintaktik quruluşu sərbəst söz birləşməsindən prinsipə fərqlənmədiyi üçün söz qrupu quruluşunun sabitliyi ilk növbədə leksik-semantik quruluşa malikdir. Söz əmələ gəlməsi üçün ümumiləşdirilmiş mənaya malik modellər müəyyən edilə bilər; frazeoleksemaların idiomatizasiya prosesləri oxşar şəkildə modelləşdirilə bilər.

Bu məsələnin öyrənilməsinə yanaşma fərqi artıq təriflər səviyyəsində görünür.

Əgər, İ. İ. Çernişeva qeyd edərsə ki, “frazeologizmlər komponentlərin vahid uyğunluğu ilə müxtəlif struktur tipli sözlərin sabit təkrarlana bilən ayrıca-şəkilli

birləşmələrdir, mənası komponent tərkibinin semantik çevrilməsi nəticəsində yaranır”, V. G. Didkovskaya belə tərif verir: “Frazeologiya parçalanmış quruluşa malikdir və strukturca söz və ya cümlə ilə korrelyasiya edir, lakin o, sözlərdən deyil, sözün deaktuallaşması prosesində yaranan komponentlərdən ibarətdir”. N. M.Şanskinin fikrincə isə, “Frazeoloji dövrüyyə – bitmiş formada təkrarlanan, iki və ya daha çox şok komponentdən ibarət, mənası, tərkibi və quruluşu ilə sabitləşmiş dil vahididir”. O, frazeoloji vahidin ən mühüm keyfiyyətləri kimi sabitliyi və təkrarlanma qabiliyyətini də qeyd edir.

Frazeoloji vahidin tərifini mümkün qədər universallaşdırmağa çalışaraq, belə bir nəticəyə gələ bilərik: frazeoloji ifadə müəyyən bir dilə xas olan, fraza və ya cümlə ilə strukturca əlaqələndirilən, lakin ifadənin deaktuallaşması nəticəsində yaranan sabit nitq vahididir.

SAMMARY

HADJIYEVA HAGIGAT

FUNCTIONS AND LOCATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE GERMAN LANGUAGE.

Phraseology is a separate object area and a separate discipline of German linguistic research since the 1970s. Phraseology research is carried out by three scientific disciplines: 1. Paremiology, 2. Literary Studies and 3. Linguistics. Paremiology and literary studies examine the origin, development, occurrence and use of phraseological units. For centuries, paremiology was primarily concerned with collecting, listing, and commenting on proverbs. The phraseological combinations of words were called idioms or idioms and were regarded as units of folk poetry. A clear overview of the history of research in the field of phraseology can be found in Pilz (1978) (in his research overview, Pilz goes back to the 16th century and takes into account the literature up to the early 1970s), Fleischer (1982) and See Burger (2005) (the overview covers the years 1970-2000). Meanwhile there have been many attempts to classify the phraseologisms. The most well-known classification attempts come from Pilz (1978), Burger/Buhofer/Sialm (1982), Fleischer (1997) and Burger (1998). However, Fleischer also put the importance of classification issues into perspective: “However, the value of classification must not be overestimated.

РЕЗЮМЕ
ГАДЖИЕВА ХАГИГАТ
ФУНКЦИИ И МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В
НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.

Фразеология является отдельной предметной областью и отдельной дисциплиной немецких лингвистических исследований с 1970-х гг. Исследование фразеологии осуществляется тремя научными дисциплинами: 1. Паремология, 2. Литературоведение и 3. Языкознание. Паремология и литературоведение исследуют происхождение, развитие, возникновение и употребление фразеологизмов. На протяжении веков паремология в основном занималась сбором, перечислением и комментированием пословиц. Фразеологические сочетания слов назывались идиомами или идиомами и рассматривались как единицы народной поэзии. Наглядный обзор истории исследований в области фразеологии можно найти у Пильца (1978) (в своем исследовательском обзоре Пильц восходит к 16 веку и учитывает литературу вплоть до начала 1970-х гг.), Флейшера (1982) и См. Burger (2005) (обзор охватывает 1970-2000 годы). Между тем предпринималось немало попыток классификации фразеологизмов. Наиболее известные попытки классификации были сделаны Pilz (1978), Burger/Buhofer/Sialm (1982), Fleischer (1997) и Burger (1998).

Rəyçi:AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Fil.e.d. Nəriman Fərman oğlu Seyidəliyev